

Filozofski fakultet u Sarajevu
Institut za jezik u Sarajevu
Institut za proučavanje nacionalnih odnosa u Sarajevu

Naučni savjet "Jezik i društvo" Odjeljenja za književnost i
jezik Akademije nauka SSSR-a
Institut za lingvistiku Akademije nauka SSSR-a
Institut za ruski jezik Akademije nauka SSSR-a

**FUNKCIONISANJE JEZIKA U
VIŠENACIONALNIM ZEMLJAMA**

Sarajevo, 1990

potčinjavajući se u većini društvenih funkcija majoritarnom (opštedržavnom) jeziku.

Literatura

- 1) Gak 1989 - Gak V. G. K tipologii form jazykovoj politiki // Voprosy jazykoznanija, 1989, N 5, s. 104-133.
- 2) Guhman 1981 - Guhman M. M. Vvedenie // Tip naddialektnykh form jazyka. M.: Nauka, 1981, B. 2-18.
- 3) Domašnev 1989 - Domašnev A. I. Nacionalnynj jazyk i ego sociofunkcionalnaja stratifikacija (na materiale strani nemeckoj reči) // Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka. Tom 48, 1989, N 6, s. 483-496.
- 4) Nikoljskij 1968 - Nikoljskij L. B. Jazykovaja politika kak forma soznatel'nogo vozdejstviya obščestva na jazykovoe razvitie // Jazyk i obščestvo. M.: Nauka, 1968, s. 111-124.
- 5) Peresada 1990 - Peresada V. Na zemlje Tilja Ulenšpigelja // gazeta "Pravda", N 60° (26143), 1 marta 1990 g.
- 6) Stepanov 1976 - Stepanov G. V. Tipologija jazykovykh sostojanij i situacij v stranah romanskoj reči. M.: Nauka, 1976.
- 7) Boesch 1962 - Boesch B. Die mehrsprachige Schweiz // Wirkendes Wort. Sammelband 1. Sprachwissenschaft. Düsseldorf, 1962, S. 44-55.
- 8) Camartin 1987 - Camartin J. Hat Rumantsch Grischun eine Chance? // Thema. Magazin zur Forschung und Wissenschaft an den Schweizer Hochschulen, 1987, N 4, S. 19-22.
- 9) Fischer 1984 - Der Fischer Weltatmanach 1985. Zahlen, daten, fakten, Histergrunde. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1984.

Branko Tošović

POREDBENA SOCIOLINGVISTIČKA PARADIGMA JUGOSLOVENSKO-SOVJETSKE JEZIČKE SITUACIJE

Naziv referata ovako naslovljen podrazumijeva interakciju pet pojmova: 1) sociolingvističke paradigme (SP), 2. poredbene sociolingvističke paradigme (PSP), 3. invarijantne i varijantne SP, 4. tipičnih i atipičnih elemenata, 5. simetričnih i asimetričnih komponenti.

Pod *sociolingvističkom paradigmom* podrazumijevamo skupnost elemenata karakterističnih za jezičku situaciju¹ u određenoj sociokulturnoj sredini, odnosno zbir faktora koji obrazuju jezičku situaciju na pojedinim područjima. *Poredbenom sociolingvističkom paradigmom* nazivamo paradigmu sastavljenu od tipičnih i atipičnih elemenata te simetričnih i asimetričnih komponenti sociolingvističkih paradigmi dvaju ili više jezika.

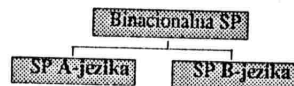
Polazeći od ovoga, razlikujemo dvije vrste SP: 1. invarijantnu ili opšesociolingvističku, odnosno nadnacionalnu SP i 2. varijantnu ili nacionalnu SP.

Invarijantna ili opšesociolingvistička SP (ISP) predstavlja ukupan zbir svih elemenata i odnosa koji mogu činiti određenu jezičku situaciju na nekoj teritoriji. ISP je, dakle, nadnacionalna paradigma odvojena od njene konkretne realizacije u obliku nacionalnih varijanti, ona je, dakle, globalan popis onoga što ulazi u invarijantnu sociolingvističku situaciju.

Varijantna ili nacionalna SP (VSP) predstavlja konkretnu realizaciju ISP. ISP i VSP nalaze se u odnosu opšteg i pojedinačnog.

Varijantne SP mogu biti binacionalne i polinacionalne. Binacionalne su one koje su sastavljene od SP dvaju jezika, a polinacionalne one koje su sastavljene od paradigmi triju i više jezika.

Binacionalna SP paradigma sastoji se od dva dijela:

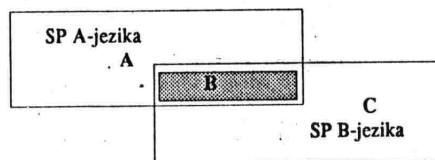

¹ Jezičku situaciju Nikoljski definiše kao "sveukupnost jezika, podjezika i funkcionalnih stilova koji služe za komuniciranje na administrativno-teritorijalnom području i u etničkoj zajednici" (Nikoljski, 1976, s. 79-80). Švejcjer smatra da pod jezičkom situacijom treba podrazumijevati ne samo socijalno-funkcionalnu diferencijaciju nego i hijerarhiju komunikativnih sistema i njihovih komponenti, odnosno podsistema (Švejcjer, 1976, s. 133).

Binacionalne SP paradigme sastavljene su od zajedničkih i različitih komponenta. One sadrže sljedeće elemente:

- 1) elemente koji postoje samo u SP A-jezika,
- 2) elemente koji postoje samo u SP B-jezika,
- 3) elementi koji postoje i u SP A-jezika i u SP B-jezika.

Odnosi unutar binacionalne SP daju dva osnovna tipa: 1) potpuno podudaranje SP A-jezika i SP B-jezika, 2) djelimično podudaranje SP A-jezika i SP B-jezika. Prvi tip predstavlja samo teoretsku mogućnost (teško da se mogu u svijetu naći SP dvaju jezika koje bi se apsolutno podudarale). Prema tome, faktički se može govoriti samo o drugom tipu. On se sastoji od dvije zone koje ćemo uslovno nazvati sivom i bijelom. Siva zona predstavlja zonu podudaranja, a bijela zonu nepodudaranja. Shematski on bi izgledao ovako:

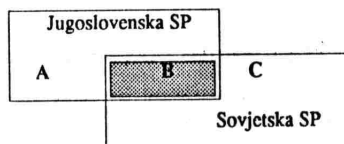

U okviru ovoga modela mogu postojati različiti saodnosi, a svi se svode na to koliko siva zona (zona podudarnosti) zauzima prostora u A-B poredbenoj paradigmi.

SP se sastoji od dvaju segmenata: ekstralingvističkog i intralingvističkog. **Ekstralingvistički dio** (ono što kao faktor ne dolazi od jezika) obrazuju vanjezički elementi koji neposredno utiču na formiranje određenog jezičkog stanja, odnosno koji su u njega neposredno inkorporirani. Tu, između ostalog, spada: teritorija (veličina, vrsta), stanovništvo (veličina, sastav, kulturno-prosvjetni nivo itd.), državno i društveno uređenje, istorijski razvoj, ekonomska situacija i dr. **Intralingvistički dio** (ono što kao faktor dolazi od jezika ili je u vezi sa jezikom) sadrži niz segmenata: a) jezici (broj, srodnost, odnos), b) jezičko zakonodavstvo, c) jezička politika, c) jezički razvitak itd.

I u ekstralingvističkom i u sociolingvističkom dijelu postoje primarni i sekundarni elementi, odnosno postoje dominantne i sporedne osobine.

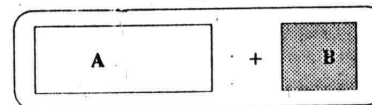
Prema tome, jugoslovensko-sovjetska SP, predmet našeg razmatranja, trebalo bi da ima sljedeći izgled:

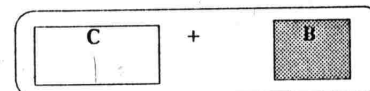
Ako bismo modelirali ovu SP samo sa nepodudarnostima, onda bismo pošli,

prije svega, od toga da u njoj može postojati dio karakterističan samo za SP date jezičke situacije. Mogućnosti su tri: a) da binacionalnu paradigmu čine nepodudarnosti iz A i siva zona (zona sa zajedničkim elementima), b) da binacionalnu paradigmu čine nepodudarnosti iz C i siva zona (zona sa zajedničkim elementima).

Slučaj a:

Slučaj b:

Za modeliranje jugoslovensko-sovjetskih sociolingvističkih odnosa treba početi od ekstralingvističkih faktora.

U razmatranju pojedinih paradigmatičkih odnosa mogu biti od koristi podaci koji daju globalnu predstavu o jednoj i drugoj sociokulturnoj sredini. Takvi pokazatelji ukazuju nam na sljedeće.

Ogroman je nesklad u brojčanom sastavu stanovništva - Jugoslavija ima 23,690.000 stanovnika (1989. godine), a SSSR - 281,337.791 (1987). - U obje zemlje prevladava gradsko stanovništvo - u Jugoslaviji 1981. bilo ga je 46,5%, a u SSSR-u 1987. 66%. - Nejednak je tempo rasta stanovništva: u Jugoslaviji je iznosio 1986. godine 0,67%, a u SSSR-u 1,04%. Odnos rođenih i umrlih u SSSR-u bio je 1986. godine 20,0 : 9,8 na 1.000 stanovnika (prirodni priraštaj 10,2), a u Jugoslaviji 15,4 : 9,1 (prirodni priraštaj 6,3). Kocifijent smrtnosti kod djece iznosio je 1986. godine na 1.000 rođenih: u Jugoslaviji 27, u SSSR-u 25,4. Dužina života u Jugoslaviji je bila 1982-1983. godine 70 godina (muškarci i žene), 67 (muškarci), 74 (žene), a u SSSR-u 1985-1986. godine 69 (muškarci i žene), 64 (muškarci), 73 (žene). - SSSR-u je imao 1987. godine 47% muškaraca, a Jugoslavija 49%. - Van Jugoslavije je bilo 1981. godine 625.069 ljudi na privremenom radu u inostranstvu, a SSSR i sada ne poznaje tu kategoriju. - U Jugoslaviji je 1988. bilo 144 studenata na 10.000 ljudi, a SSSR 1986. godine 181. - Broj nepismenih iznosio je u Jugoslaviji 1981. godine 9,5% (za SSSR nemamo podatke). - Jugoslavija je 1987. imala 19 ljevakara na 10.000 ljudi, a SSSR 39. - Jugoslavija zauzima površinu od 255.804 km², a Sovjetski Savez 22,402.200 km². - Jugoslaviju je 1984. godine posjetilo 8,907.000

turista, a SSSR 2.250.000.

Ovo je formalni okvir jugoslovensko-sovjetske SP. Sadržinski se sastoji iz čitavog niza odnosa. Navešćemo neke.

Prvi paradigmatički odnos: jezik - nacija.

Višenacionalan sastav stanovništva karakteriše i SSSR i Jugoslaviju, s tim što, jasno, ne postoji podudarnost u kvantitetu - u SSSR-u ima više od 100 nacija i narodnosti, a u Jugoslaviji ih ima oko dvadesetak.¹ Prema broju pojedinih nacija paradigmatičke korelacije su sljedeće:

Srbi 36,3% (8.140.000) - Rusi 52,4% (137.397.000)
 Hrvati 19,8% (4.428.000) - Ukrajinci 16,2% (42.347.000)
 Muslimani 8,9% (2.000.000) - Uzbeki 4,75% (12.456.000)
 Slovenci 7,8% (1.754.000) - Bjelorusi 3,6% (9.463.000)
 Albanci 7,7% (1.730.000) - Kazahi 2,5% (6.556.000)
 Makedonci 6,0% (1.340.000) - Tatari 2,4% (6.317.000)
 Jugoslaveni 5,4% (1.219.000) - Azerbejdžanci 2,1% (5.477.000)
 Crnogorci 2,6% (579.000) - Jermeni 1,6% (4.151.000)
 Madari 1,9% (427.000) - Gruzini 1,4% (3.571.000)
 Romi 0,8% (168.000) - Moldavci 1,1 (2.968.000)
 Turci 0,4% (101.000) - Tadžici 1,1% (2.898.000)
 Slovaci 0,4% (80.000) - Litvanci 1,1% (2.851.000)
 Rumuni 0,2% (55.000) - Turkmeni 1,0% (2.028.000)
 Bugari 0,2% (36.000) - Nijemci 0,7% (1.936.000)
 Vlasi 0,1% (32.000) - Kirgizi 0,7% (1.906.000)
 Rusini 0,1% (23.000) - Jevreji 0,7% (1.811.000)
 Česi 0,1% (20.000) - Čuvaši 0,7% (1.751.000)
 Italijani 0,1% (15.000) - Letonci 0,5% (1.439.000)
 Ukrajinci 0,1% (13.000) - Baškiri 0,5% (1.371.000)

U Jugoslaviji prva 4 naroda (Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci) čine 72,8% stanovništva, u SSSR-u Rusi, Ukrajinci, Uzbeki i Bjelorusi daju 79,45%.

Postoji bitna nepodudarnost između jugoslovenske i sovjetske SP: iza svake sovjetske nacije sa vrha spiska stoji odgovarajući jezik, dok u Jugoslaviji Srbi, Hrvati Muslimani i Crnogorci govore jednim jezikom (koji se različito naziva: srpskohrvatski, hrvatski, hrvatski ili srpski, hrvatskosrpski). U Jugoslaviji se 67,6% procenata ukupnog stanovništva služi jednim jezikom (ako se uzme u obzir da najveći

broj od 5,4% Jugoslavena govori ovim jezikom, dobiće se brojka veća od 70%), što je mnogo više nego u odnosu na vodeći jezik SSSR-u (ruskim govori 52,4%). Ova korelacija trebalo bi da srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski stavi u povoljniji sociolingvistički položaj u odnosu na ruski. Međutim, nije tako zbog toga što je jezik kojim govori 67,6% Jugoslavena polarizovan na varijante i standardnojezičke izraze: zapadnu, istočnu varijantu i bosanskohercegovački standardnojezički izraz, koji naravno uslozjavaju našu jezičku teoriju i praksu.

U pomenutom saodnosu postoji asimetrija do koje dolazi s jugoslovenske strane zbog postojanja nekoliko specifičnih etničkih kategorija. Dok su u sovjetskoj paradigmi (koja, istina, nije do kraja statistički izvedena) gotovo isključivo u spisku nacije (izuzev Nijemaca i Jevreja), u jugoslovenskom postoje: 1) *nacije* (Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Makedonci, Crnogorci) 2) *nacionalne manjine* (Albanci, Madari, Turci, Slovaci, Rumuni, Bugari, Vlasi, Česi, Rusini, Italijani, Ukrajinci), 3) *etnosi* (Romi), 4) *kategorija izvan poznatih svjetskih klasifikacija* (Jugoslaveni kao odrednica na nivou nacionalne pripadnosti), 5) nacija čiji naziv u svim drugim zemljama podrazumijeva religioznu, a ne nacionalnu pripadnost (Musliman, koji kod nas označava i naciju i religiju te se ortografski, pisanjem malog ili velikog slova, pravi distinkcija između ta dva pojma; da bi se ovo pitanje riješilo, u redovima muslimanskog naroda sve se više ispoljava tendencija da se uvode naziv Bošnjak).

Drugi paradigmatički odnos: republika - jezik

Sovjetski Savez ima 15 republika, a Jugoslavija 6. U svakoj sovjetskoj i jugoslovenskoj republici postoji, kvantitativno gledano, preovlađujuća nacija. U svim sovjetskim republikama postoji jezik koji se uslovno može nazvati monorepubličkim - jezik koji se funkcionalno veže samo za jednu republiku (naravno, ruski je u posebnoj situaciji) -

Azerbejdžan - azerbejdžanski, Bjelorusija - bjeloruski, Estonija - estonski, Gruzija - gruzinski, Jermenija - jermenski, Kazahstan - kazaški, Kirgizija - kirgiški, Letonija - letonski, Litvanija - litavski, Moldova - moldavski, Ruska Federacija - ruski, Tadžikistan - tadžički, Turkmenija - turkmenski, Ukrajina - ukrajinski, Uzbekistan - uzbeki,

U Jugoslaviji samo dvije republike imaju monorepublički jezik - Slovenija - slovenački, Makedonija - makedonski, a u 4 republike postoji polirepublički jezik - u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, u kojima se govori genetski jednim jezikom - srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim/hrvatskim-srpskim/hrvatskim/hrvatskim ili srpskim, ali sa različitim varijantama i standardnojezičkim izrazima. Međutim, u dijelu stanovništva ovih četiriju republika u posljednje vrijeme sve su izraženije tendencije da se monorepublički jezik pretvori u nekoliko polirepubličkih. Za Jugoslaviju svakako bi predstavljala krajnost ono što imamo u SSSR-u: da svaka republika ima svoj republički, odnosno državni jezik.

U korelaciji republika - jezik specifičnost dolazi iz sovjetske paradigme: sve

¹ Statistički kalendar Jugoslavije za 1990. godinu navodi sljedećih 25 nacija i nacionalnosti: Albanci, Austrijanci, Bugari, Crnogorci, Česi, Hrvati, Madari, Grci, Italijani, Jevreji, Jugoslaveni, Makedonci, Muslimani, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Srbi, Slovaci, Slovenci, Turci, Ukrajinci, Vlasi.

republike SSSR-a (izuzev RSFSR) proglasile su jezik većinskog stanovništva za državni, dok ni u jednom zakonskom dokumentu jugoslovenskih republika ta se odrednica ne susreće. Relevantnost ovakvog pristupa (ozvaničavanja jezika republike kao državnog) u jugoslovenskim okvirima dosta je različita. Tačnije ovdje dolazi do podjele na dva dijela: a) na republike za koje to nije suštinsko, b) za republike koje moraju voditi računa o tome. U prve spadaju Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Crna Gora, u kojima nema ozbiljnijeg konkurenta koji bi doveo u sumnju opšteu-potrebnost srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika (samo u onim dijelovima u kojima kompaktno žive nacionalne manjine ovo pitanje postaje aktuelno - imamo u vidu, prije svega, autonomne pokrajine). U druge spadaju Slovenija i Makedonija, koje moraju naći mehanizam za razgraničenje upotrebe nacionalnog jezika (slovenačkog i makedonoskog), s jedne strane, i jezika šire društvene sredine (srpskohrvatskog), s druge. Međutim, one prve (Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Crna Gora) moraju da rješavaju one probleme koji se ne susreću u sovjetskoj paradigmi, prije svega problem naziva jezika koji se koristi u sve četiri republike, zatim pitanje standardizacije, odnosno utvrđivanja normi. Na ovome planu varijanta kao sociolingvistički pojam stvara asimetriju u PSP: većinski jezik SSSR-a ruski nije onako varijantski razdužen kao većinski jezik Jugoslavije - srpskohrvatski. U sovjetskoj paradigmi, kada je u pitanju ruski jezik, može se govoriti samo o nacionalnim varijantama ruskoga jezika (ruski jezik Estonaca, Gruzina i sl.), što ni u kom slučaju nije u istom rangu sa, recimo, našom istočnom ili zapadnom varijantom. U jugoslovenskoj paradigmi svakako je najbolnija tačka i najdiskutabilnije rješenje naziv jezika: da li ga dati u formi standardnojezičkog izraza (koji sada zvanično funkcioniše i koji je potpuno asimetričan u odnosu na istočnu i zapadnu varijantu), varijante ili čak, kako u posljednje vrijeme neki predlažu, posebnog jezika (bosanskog, bošnjačkog i sl.).

Da bi se shvatila interakcija republika - jezik, treba imati u vidu i veličinu republičkih teritorija i rasporedenost jezika na njima. Na opštedržavnom planu korelacije su ovakve: Jugoslavija ima 255.804 km², a Sovjetski Savez 22.402.200 km². Odnos po republikama izgleda ovako:

1. Srbija 34,5% 88.361 - Ruska Federacija 76,2% 17.075.400
2. Hrvatska 22,1% 56.538 - Kazahstan 12,1% 2.717.300
3. Bosna i Hercegovina 20,0% 51.129 - Ukrajina 2,7% 603.700
4. Makedonija 10,05% 25.713 - Turkmenija 2,0% 488.100
5. Slovenija 7,9% 20.251 - Uzbekistan 2,0% 447.400
6. Crna Gora 5,4% 13.812 - Bjelorusija 0,9% 207.600
- Kirgizija 0,9% 198.500
- Tadžikistan 0,6% 143.100
- Azerbejdžan 0,4% 86.600
- Gruzija 0,3% 69.700
- Litvanija (Litva) 0,3% 65.200
- Letonija (Latvija) 0,3% 63.700

Estonija 0,2% 45.100
Moldova 0,15% 33.700
Jermenija 0,1% 29.800

Kao što se vidi, tri najveće jugoslovenske republike (Srbija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina) pokrivaju u jugoslovenskim razmjerama približno onoliku površinu koliko pokriva u sovjetskim samo jedna - Ruska Federacija (76,6%: 76,2%). Ovaj saodnos može biti od značaja pri razmatranju položaja srpskohrvatskog jezika u Jugoslaviji i ruskoga u SSSR-u (radi toga bi trebalo dodati i Crnu Goru pa bi odnos bio 82%:76,2%). Interesantno je da u ovoj paraleli postoji potpuna asimetrija - ni na jednoj ni na drugoj strani ne nalazimo približno iste pokazatelje koji bi dvije ili više republika doveli u istu ravan.

Broj stanovnika daje ovakve saodnose:

a) na opštedržavnom planu Jugoslavija ima 23.690.000, a SSSR 266.599.000 stanovnika.

b) na republičkom planu -

1. Srbija 41,5% 9.830.000 - Ruska Federacija 52,2% 139.165.000
2. Hrvatska 19,8% 4.683.000 - Ukrajina 18,8% 50.135.000
3. Bosna i Hercegovina 19,1% 4.479.000 - Uzbekistan 6,1% 16.158.000
4. Makedonija 8,9% 2.111.000 - Kazahstan 5,6% 15.053.000
5. Slovenija 8,2% 1.948.000 - Bjelorusija 3,6% 9.675.000
6. Crna Gora 2,7% 639.000 - Azerbejdžan 2,3% 6.202.000
- Gruzija 1,9% 5.071.000
- Litvanija (Litva) 1,3% 3.445.000
- Moldova 1,5% 3.995.000
- Letonija (Latvija) 0,9% 2.539.000
- Kirgizija 1,4% 3.653.000
- Tadžikistan 1,5% 4.007.000
- Jermenija 1,2% 3.119.000
- Turkmenija 1,1% 2.897.000
- Estonija 0,55% 1.485.000

Dok naša najveća republika (Srbija) teritorijalno veoma zaostaje u odnosu na najveću sovjetsku republiku (Rusku Federaciju) - 34,5%:76,2%, dotle po broju stanovnika nije odveć velika razlika između njih: 41,5%:52,2%. Gotovo simetrična slika zapaža se kod broja stanovnika Hrvatske (19,8%) i Ukrajine (18,8%), Crne Gore (2,7%) i Azerbejdžana (2,3%).

Na funkcionisanje jezika u višenacionalnoj zajednici utiče i rasporedenost nacija po pojedinim republikama. U jugoslovensko-sovjetskoj paradigmi nacije su ovako

1 Podaci za Jugoslaviju odnose se na 1981, a za SSSR na 1979. godinu.

vezane za svoje matične republike (nacionalnosti za autonomne pokrajine), odnosno ovako izgleda stepen njihove koncentracije u matičnim republikama (u Jugoslaviji 1981, u SSSR 1979):

1. *Slovenci* 97,7% (Slovenija) - *Gruzini* (Gruzija) 96,1%
2. *Makedonci* 95,5% (Makedonija) - *Litvanci* (Litvanija) 95,1%
3. *Mađari* 90,3% (Vojvodina) - *Letonci* (Letonija) 93,4%
4. *Slovaci* 86,6% (Vojvodina) - *Turkmeni* (Turkmenija) 93,3%
5. *Rumuni* 86,1% (Vojvodina) - *Estonci* (Estonija) 92,9%
6. *Turci* 85,6% (Makedonija) - *Kirgizi* (Kirgizija) 88,5%
7. *Bugari* 85,0% ("uža" Srbija) - *Ukrajinci* (Ukrajina) 86,2%
8. *Rusini* 82,9% (Vojvodina) - *Azerbejdžanci* (Azerbejdžan) 86,0%
9. *Muslimani* 81,5% (BiH) - *Moldavci* (Moldova) 85,1%
10. *Vlasi* 79,6% ("uža" Srbija) - *Uzbeki* (Uzbekistan) 84,85%
11. *Hrvati* 78,0% (Hrvatska) - *Rusi* (Ruska Federacija) 82,6%
12. *Italijani* 77,1% (Hrvatska) - *Kazasi* (Kazahstan) 80,7%
13. *Česi* 76,7% (Hrvatska) - *Bjelorusi* (Bjelorusija) 80,0%
14. *Srbi* 75,9% (Srbija) - *Tadžici* (Tadžikistan) 77,2%
15. *Albanci* 70,9% (Kosovo) - *Jermeni* (Jermenija) 65,6%
16. *Crnogorci* 69,2% (Crna Gora)
17. *Nijemci* 43,7% (Vojvodina)
18. *Ukrajinci* 43,0% ("uža" Srbija)
19. *Rusi* 35,9% ("uža" Srbija)
20. *Poljaci* 24,9% (Hrvatska)

Ako podcemo od postavke da se jezička situacija usložnjava što je veća demografska difuznost, odnosno što je veća prisutnost određene nacije ili nacionalnosti izvan okvira svoje matične republike (autonomne oblasti), doći ćemo do zaključka da jugoslovensku SP suštinski predodređuje nekoliko momenata: 1) u onim republikama u kojima je najveća nacionalna koncentracija (*Slovenci* 97,7%, *Makedonci* 95,5%) - jezički su problemi najmanje izraženi, 2) pošto dva najbrojnija jugoslovenska naroda, Srbi i Hrvati, zauzimaju središnji, odnosno donji dio tabele (*Srbi* 75,9%, *Hrvati* 78,0%) i budući da i treći po veličini narod - *Muslimani* stoji tek na 9. mjestu, jasno je sve to mora da vodi složenosti sociolingvističke situacije u Jugoslaviji, bez obzira na to što svi oni govore jednim jezikom (u stvari, problemi dolaze upravo zbog toga što svaka nacija unosi neke svoje elemente i traži svoju poziciju). Ovdje treba dodati da 94% Jugoslovena živi u tri republike - Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji (u Crnoj Gori 2,6%, Sloveniji 2,3%, Makedoniji 1,2%; najmanje su se kao Jugosloveni izjašnjavali stanovnici Kosova - svega 0,2%).

Evo kakva je koncentracija jugoslovenskih i sovjetskih naroda i narodnosti po republikama (redosljed je dat prema brojnosti):

1. **Srbi**
Srbija 75,9%

Rusi
Ruska Federacija 82,6% Jermenija 0,05%

Bosna i Hercegovina 16,2%	Azerbejdžan, Estonija,	
Hrvatska 6,5%	Tadžikistan, Gruzija 0,3%	
Makedonija i Slovenija 0,5%	Turkmenija 0,25%	
Crna Gora 0,2%	Litvanija 0,2%	
2. Hrvati	Ukrajinci	Kirgizija 0,3%
Hrvatska 78%	Ukrajina 86,2%	Letonija 0,2%
Bosna i Hercegovina 17,1%	Ruska Federacija 8,6%	Gruzija, Turkmenija,
Srbija 3,4%	Kazahstan 2,1%	Estonija, Tadžikistan,
Slovenija 1,3%	Moldova 1,3%	Litvanija, Letonija,
Crna Gora 0,2%	Bjelorusija 0,5%	Jermenija 0,1%
Makedonija 0,1%	Uzbekistan i	
3. Muslimani	Bjelorusi	
Bosna i Hercegovina 81,5%	Bjelorusija 80,0%	Estonija, Uzbekistan
Srbija 10,8%	Ruska Federacija 11,1%	0,2%
Crna Gora 3,9%	Ukrajina 4,3%	Moldavija, Kirgizija,
Makedonija 2,0%	Kazahstan 1,9%	Turkmenija, Gruzija,
Hrvatska 1,2%	Letonija 1,2%	Tadžikistan 0,1%
Slovenija 0,7%	Litvanija 0,6%	Azerbejdžan 0,005%
4. Slovenci	Uzbeki	
Slovenija 97,2%	Uzbekistan 84,5%	Ruska Federacija 0,6%
Hrvatska 1,4%	Tadžikistan 7,0%	Ukrajina 0,1%
Srbija 0,7%	Kirgizija 3,4%	
Bosna i Hercegovina 0,2%	Kazahstan 2,1%	
Crna Gora i Makedonija 0,0%	Turkmenija 2,1%	
5. Albanci	Kazahi	
Kosovo 70,9%	Kazahstan 80,7%	
Makedonija 21,8%	Uzbekistan 9,5%	
"uža" Srbija 4,2%	Turkmenija 1,2%	
Crna Gora 2,2%	Kirgizija 0,4%	
Bosna Hercegovina,	Tadžikistan i	
Hrvatska i Vojvodina 0,3%	Ukrajina 0,1%	
Slovenija 0,1%		
6. Makedonci	Gruzini	
Makedonija 95,5%	Gruzija 96,1%	
Srbija 3,7%	Ruska Federacija 2,5%	
Hrvatska 0,4%	Ukrajina 0,5%	

Slovenija 0,2%	Azerbejdžan 0,3%	
Bosna i Hercegovina i Crna Gora 0,1%	Kazahstan 0,2%	
	Uzbekistan 0,1%	
7. Jugoslaveni	Azerbejdžanci	
Srbija 36%	Azerbejdžan 86,0%	
(Vojvodina 13,7%, Kosovo 0,2%)	Gruzija 4,7%	
Hrvatska 31,1%	Jermenija 2,9%	
Bosna i Hercegovina 26,8%	Ruska Federacija 2,8%	
Crna Gora 2,6%	Kazahstan 1,3%	
Slovenija 2,3%	Uzbekistan 1,1%	
Makedonija 1,2%		
8. Crnogorci	Litvanci	
Crna Gora 69,2%	Litvanija 95,1%	Estonija 0,1%
Srbija 25,5%	Ruska Federacija 2,3%	
Bosna i Hercegovina 2,4%	Letonija 1,3%	
Hrvatska 1,7%	Kazahstan 0,4%	
Makedonija 0,7%	Ukrajina 0,3%	
Slovenija 0,6%	Bjelorusija 0,25%	
9. Mađari	Moldavci	
Srbija 91,5%	Moldova 85,1%	
(Vojvodina 90,3%)	Ukrajina 9,9%	
Hrvatska 6,0%	Ruska Federacija 3,4%	
Slovenija 2,2%	Kazahstan 1,0%	
Bosna i Hercegovina 0,2%		
Crna Gora i Makedonija 0,1%		
10. Romi	Letonci	Bjelorusija 0,32
Srbija 66,0%	Letonija 93,4%	Uzbekistan, i
Makedonija 25,7%	Ruska Federacija 4,7%	Azerbejdžan i
Bosna i Hercegovina 4,3%	Ukrajina 0,5%	Kirgizija 0,1%
Hrvatska 2,3%	Litvanija, Kazahstan	
Crna Gora i Slovenija 0,9%	Estonija 0,3%	
11. Turci	Kirgizi	
Makedonija 85,6%	Kirgizija 88,5%	
Srbija 13,7%	Uzbekistan 7,5%	
Bosna i Hercegovina i	Tadžikistan 2,5%	

Hrvatska 0,3%	Ruska Federacija 0,8%	
Crna Gora i Slovenija 0,1%	Kazahstan 0,5%	
12. Slovaci	Tadžici	
Srbija 91,6%	Tadžikistan 77,2%	
(Vojvodina 86,6%)	Uzbekistan 20,5%	
Hrvatska 8,1%	Kirgizija 0,8%	
Bosna i Hercegovina 0,4%	Kazahstan 0,7%	
Slovenija 0,2%	Ruska Federacija 0,6%	
Makedonija 0,1%	Ukrajina 0,1%	
13. Rumuni	Jermeni	Kazahstan 0,3%
Srbija 97,7%	Jermenija 65,6%	Tadžikistan, Kirgizija
(Vojvodina 86,1%)	Azerbejdžan 11,5%	Bjelorusija 0,1%
Hrvatska 1,1%	Ruska Federacija 8,8%	
Bosna i Hercegovina 0,5%	Uzbekistan 1,0%	
Crna Gora 0,3%	Ukrajina 0,9%	
Makedonija i Slovenija 0,2%	Turkmenija 0,6%	
14. Bugari	Turkmeni	
Srbija 92,4%	Turkmenija 93,3%	
Makedonija 1,5%	Uzbekistan 4,55%	
Bosna i Hercegovina 0,5%	Ruska Federacija 1,1%	
Slovenija 0,3%	Tadžikistan 0,7%	
Hrvatska 0,2%	Kazahstan i	
Crna Gora 0,1%	Ukrajina 0,1	
15. Rusini	Estonci	Bjelorusija 0,1%
Srbija 84,8%	Estonija 92,9%	
(Vojvodina 82,9%)	Ruska Federacija 5,4%	
Hrvatska 14,3%	Ukrajina i Latvija 0,4%	
Bosna i Hercegovina 0,5%	Kazahstan 0,3%	
Slovenija 0,2%	Gruzija 0,2%	
Crna Gora i Makedonija 0,1%	Uzbekistan i	

Podaci pokazuju da su dva najmnogobrojnija naroda - Srbi i Rusi - različito zastupljeni na opštedržavnom području: Rusi ima više u matičnoj republici, a Srba znatno više u nematičnim republikama. Ista je stvar i sa drugim parom - Hrvatima i Ukrajincima. Treći par - Muslimani i Bjelorusi - pokazuju izuzetnu sličnost, gotovo u svim parametrima. Takvu sličnost nalazimo još kod Makedonaca i Gruzina.

U sovjetskoj SP zapaža se harmoničniji odnos republika - nacija (zbog činjenice da su procenti zastupljenosti nacija u matičnim republikama veći nego u jugosloven-

skoj SP), međutim, ovdje složenost situacije nastaje, prije svega, u korelaciji ruski jezik - republički jezik. Stoga za shvatanje sovjetske jezičke situacije treba uzeti u obzir saodnos starosjedilačkog i nestarosjedilačkog, odnosno ruskog stanovništva u pojedinim republikama. A on je ovakav (1979):

Nestarosjedilačko Rusko stanovništvo stanovništvo		
1. Azerbejdžan	22 %	10 %
2. Bjelorusija	21 %	12 %
3. Estonija	35 %	38 %
4. Gruzija	31 %	9 %
5. Jermenija	10 %	3 %
6. Kazahstan	64 %	41 %
7. Kirgizija	52 %	29 %
8. Letonija	46 %	33 %
9. Litvanija	20 %	9 %
10. Moldova	36 %	13 %
11. Tadžikistan	41 %	12 %
12. Turkmenija	32 %	15 %
13. Uzbekistan	31 %	11 %
14. Ukrajina	26 %	21 %

Dakle, po procentu ruskoga stanovništva redosljed je ovaj:

1. Kazahstan	41 %
2. Estonija	38 %
3. Kirgizija	29 %
4. Ukrajina	21 %
5. Turkmenija	15 %
6. Bjelorusija	12 %
Tadžikistan	12 %
7. Uzbekistan	11 %
8. Azerbejdžan	10 %
9. Gruzija	9 %
Litvanija	9 %
10. Jermenija	3 %

Treći paradigmatki odnos: država - jezik

U ovom odnosu suštinsko pitanje je koji jezik izabrati za komunikaciju između nacija i kako taj jezik nazvati. U SSSR-u taj jezik je ruski, a u Jugoslaviji srpsko-hrvatski. U SSSR-u ruski je dugo vremena nazivan *jezikom međunacionalnog sporazumijevanja*. Nedavno donesenim zakonom ruski je proglašen za zvanični jezik SSSR-a. Jezička politika SSSR-a do sada se strogo držala Lenjinovog stava da u takvoj zemlji ne treba da postoji opštedržavni jezik. U Jugoslaviji kao naziv jezika

kojima se sporazumijevaju nacije što govore različitim jezicima najčešće figurira izraz *jezik društvene sredine*.

Četvrti paradigmatki odnos: društveno-istorijske promjene - jezik

Na nastajanje sovjetske SP bitno su uticali sljedeći istorijski događaji i okolnosti: 1) oktobarska revolucija, 2) lenjinizam, 3) staljinizam, 4) perestrojka.

Za formiranje jugoslovenske SP presudan značaj imali su: 1) Vukova reforma jezika, 2) Bečki dogovor, 3) formiranje Kraljevine SHS 1918, 4) stvaranje nove Jugoslavije, 5) Novosadski sporazum, 6) raskid sa Staljinom, 7) decentralizacija.

Peti paradigmatki odnos: politika - jezik

Suština ovoga odnosa svodi se na to koliko je uticala i koliko utiče politika države na jezička kretanja. Ovaj odnos rezultira, prije svega, pojavom jezičke politike.

Bitna razlika između jezičke politike SFRJ i SSSR-a je u tome što se u Jugoslaviji ne može govoriti o jezičkoj politici na nivou države, već samo na nivou republika. U Sovjetskom Savezu donedavno se uglavnom radilo o opštedržavnoj jezičkoj politici, međutim posljednjih godina težište jezičke politike sve se više i sve radikalnije premješta sa saveznog na republički nivo. Može se, dakle, desiti da u SSSR-u dode, faktički, do onoga što sada imamo u Jugoslaviji.

Na odnos politike i jezike u SSSR-u je u posljednje vrijeme suštinski je djelovala perestrojka.¹ U Jugoslaviji pak preces demokratizacije i, posebno, uvođenje višepartijskog sistema odražava se na jezičku problematiku. U tim procesima za obje zemlje karakteristične su mnoge stvari.

Jedna od njih su preimenovanja. U SSSR-u proces vraćanja starih imena za sada je mnogo širi nego u Jugoslaviji (možda i zbog toga što se u SSSR-u radikalnije postupalo sa svim onim što je smatrano buržoaskim, kapitalističkim, nazadnim i sl.) - nova (stara) imena dobio je čitav niz gradova (npr. Samara), regiona, ulica. U Jugoslaviji za sada gradovi vrlo rijetko mijenjaju imena (recimo, Ploče su po drugi put poslije rata promijenile naziv: Ploče - Kardeljevo - Ploče).

Druge je jačanje nacionalizma i šovinizma i njihov sve veći uticaj na jezičku problematiku i jezičku politiku. Ove negativne pojave uvlače i jezička pitanja u teške društvene konflikte sa nesagledivim posljedicama.

¹ Više o tome v. Tošović Branko. *Jazyk perestrojki i ego otkazanie v jugoslavskih sredstvach massovoj informacii*. - Russkij jazyk za rubežom, Moskva, 1988. N 4, s. 49-53; Tošović Branko. *Perestrojka i jezik u SSSR-u*. - Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990.

Treće, po specifičnosti i sličnosti nacionalno-jezičkih problema u obje zemlje nalazimo regione sa sličnim ili podudarnim svojstvima. Paralele se mogu povući između 1) pribaltičkih republika i Slovenije, 2) Nagornog Karabaha i Kosova, 3) Rusije i Srbije, 4) Hrvatske i Ukrajine. Neke sociokulturne sredine i situacije nemaju simetričnog korelata u drugoj državi. Recimo, nijedna sovjetska republika ne nalazi se u onakvoj nacionalno-jezičkoj situaciji u kakvoj se nalazi Bosna i Hercegovina.

Šesti paradigmatički odnos: mješoviti brakovi - jezik

Jedno od složenijih pitanja u mješovitim brakovima je pitanje jezika, posebno u slučajevima kada se radi o različitim i međusobno dalekim jezicima na kojima govore supružnici. Problemi su identični i u jugoslovenskoj i u sovjetskoj SP.

U Jugoslaviji je 1986. godine na 1.000 ljudi registrovano 6,9 brakova, a u SSSR-u 9,8. Iste godine u SSSR-u je razvedeno 6,9 brakova (za Jugoslaviju nemamo podataka). U SSSR-u svaka šesta porodica je višenacionalna. Godine 1979. godine u SSSR-u je bilo 14,9% mješovitih brakova (u gradu 18,1%, na selu 9,2%). Kod starosjedilačkog stanovništva Srednje Azije i Kavkaza češći su mješoviti brakovi kod muškarca, a u evropskom dijelu odnos je izjednačen ili je pak u korist žena. Zastupljenost nacionalnih brakova (na 1.000 stanovnika) po republikama izgledao je ovako (1979. godine):

1. Latvija 242	9. Turkmenija 123
2. Ukrajina 219	10. Ruska Federacija 120
3. Kazahstan 215	11. Litvanija 113
4. Moldova 210	12. Uzbekistan 105
5. Bjelorusija 201	13. Gruzija 104
6. Estonija 158	14. Azerbejdžan 76
7. Kirgizija 155	15. Jermenija 40
8. Tadžikistan 130	

Umjesto zaključka

Ovaj rad čini pokušaj izvođenja cjelovite jugoslovensko-sovjetske PSP. Ono o čemu je u njemu govoreno predstavlja uglavnom isticanje osnovnih elemenata i odnosa na kojima se, po mišljenju autora, gradi ova komparativna paradigma. Dalja analiza, dublja i kompleksnija, trebalo bi da dadne cjelovitiji odgovor na pitanja koja su ovdje samo naznačena.

Literatura

1. Bell Rodžer T. *Sociolingvistika*. Celi, metody i problemy. Prevod s angl. - Meždunarodne otnošenija, Moskva, 1980, 318 s.
2. *Demografičeskij enciklopedičeskij slovar'*. - Sovetskaja enciklopedija, Moskva, 1985, 608 s.
3. *Naselenie SSSR. 1987*. Statističeskij spravočnik. - Finansy i statistika, Moskva, 1988, 439 s.
4. *Nacionaljno-jazykovye otnošenija v SSSR*. Sostojanie i perspektivy. - Nauka, Moskva, 1989, 224 s.
5. Nikoljskij L. B. *Sinhronnaja sociolingvistika*. (Teorija i problemy). - Nauka, Moskva, 1976, 168 s.
6. Radovanović Milorad. *Sociolingvistika*. - Književna zajednica - Dnevnik, Novi Sad, 1986, 304 s.
7. *SSSR. Enciklopedičeskij spravočnik*. - Sovetska enciklopedija, Moskva, 1982, 607 s.
8. *Statističeskij spravočnik Jugoslavii. 1990*. - Sojuznoe statističeskoe upravljenie, Beograd, 1990, 215 s.
9. Susokolov A. A. *Mežnacionalnye braki v SSSR*. - Mysl, 1987, 142 s.
10. Švejcjer A. D. *Sovremennaja sociolingvistika*. Teorija, problemy, metody. - Nauka, Moskva, 1976, 176 s.
11. Tošović Branko. *Rješavanje jezičkog pitanja u SSSR-u*. - Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1984, br. 5-6, s. 73-108.